

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Акматалиев А.Т.

к.филос.н., доцент Ошского технол. универ. им. М.М. Адышева, Кыргызская Республика

Акматова Г.Э.

ст. преп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова,
Кыргызская Республика

УЛУТ - КООМДОГУ АДЕП-АХЛАКТУУЛУК АҢ-СЕЗИМДИ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН НЕГИЗИ КАТАРЫ

Изилдөөнүн предмети болуп коомдогу улут эсептелет. Изилдөөнүн максаты катары коомдогу адеп-ахлактуулук аң-сезимди калыптандыруунун негизи катары экенин ачып берүү. Изилдөөнүн методдору: изилдөө процессинде системалык, тарыхый, формалдык-логикалык, абстрактуу, аналогиялык жана башка методдор колдонулду. Алынган натыйжалар: макалада изилдөөнүн жүрүшүндө көрсөткөндөй, этностун сакталышы адеп-ахлактуулук аң-сезимдин тарыхый, табигый түрдө сакталышынын шарты болуп саналат. Улутун жоготуу менен анын ордуна башка адеп-ахлактуулук аң-сезим пайда болот деген мааниде адеп-ахлактуулук аң-сезим жоголот, анын түпкү аң-сезим менен жалпылыгы аз болот. Мындай процесс тарыхта мурда болгон жана азыр да болуп жатат. Демек, улуттун жоголушу бир элдин же адамдын физикалык жактан жок болуп кетүүсүн билдирбейт. Алынган натыйжалардын илимий баалуулугу коомдогу адеп-ахлактык аң-сезимдин калыптануусунда улут негиз катары кызмат кылуусунда турат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси коомдогу адеп-ахлактык аң-сезимдин калыптануусу азыр башкы маселелерден болуп саналат. Аталган тема боюнча изилдөөлөрдүн келечеги туурасындагы сунуштамалар: кийинки илимий изилдөөлөрдө коомдогу адеп-ахлактык аң-сезимдин калыптануусундагы улуттун аткарган ролун тереңирээк изилдөө.

Негизги сөздөр: улут; коом; адеп-ахлактык аң-сезим; массалык маданият; баалуулук; интеллект; ааламдашуу; этнос; инсан; этноним.

НАЦИЯ - КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Предметом исследования является этничность в обществе. Цель исследования – определение основы для формирования нравственного сознания в обществе. Методы исследования: в процессе исследования использовались систематические, исторические, формально-логические, абстрактные, аналоговые и другие методы. Полученные результаты в ходе исследования, сохранение этничности является условием исторической сохранности нравственного сознания. В том смысле, что утрата нации заменится другим нравственным сознанием, нравственное сознание утрачено и имеет мало общего с первоначальным сознанием. Этот процесс происходил раньше и происходит сейчас. Следовательно, потеря нации не означает физического исчезновения нации или отдельных лиц. Научная ценность полученных результатов заключается в том, что нация служит базой формирования нравственного сознания в обществе. Практическая значимость полученных результатов: формирование нравственного сознания в обществе является в настоящее время ключевым вопросом. Рекомендации о перспективах исследований по данной теме: углубленное исследование роли нации в формировании нравственного сознания в обществе.

Ключевые слова: нация; общество; нравственное сознание; массовая культура; ценность; интеллект; глобализация; этнос; личность; этноним.

NATION - AS A BASIS FOR FORMATION MORAL CONSCIOUSNESS IN SOCIETY

The subject of the study is ethnicity in society. The purpose of the study is to provide a basis for the formation of moral consciousness in society. Research methods: systematic, historical, formal-logical, abstract, analog and other methods were used in the research process. Results: As the author of the article shows in the course of the study, the preservation of ethnicity is a condition for the historical preservation of moral consciousness. In the sense that the loss of the nation will be replaced by another moral consciousness, moral consciousness is lost and has little in common with the original consciousness. This process has happened before and is happening now. Therefore, the loss of a nation does not mean the physical disappearance of a nation or individuals. The scientific value of the results obtained lies in the fact that the nation serves as the basis for the formation of moral consciousness in society. The practical significance of the results obtained: the formation of moral consciousness in society is currently a key issue. Recommendations on the prospects

for research on this topic: an in-depth study of the role of the nation in the formation of moral consciousness in society.

Key words: *nation; society; moral consciousness; mass culture; value; intellect; globalization; ethnos; personality; ethnonym.*

Киришүү. Кыргыз маданиятына (өзүнүн маңызы жана формасы боюнча терең этникалык бойдон калууда) жана ошого жараша азыркы шарттардагы адеп-ахлактуулук аң-сезимге болгон жаңы чакырык массалык маданият деп аталган нерседен келип чыгат. Азыркы учурда, анын ар бири, тигил же бул даражада, анын маңызын аныктайт жана бир катар көп аныктамалары бар.

Изилдөөчүлүк. Аныктамалардын ичинен 1998-жылы басылып чыгып, А.А.Грицанов түзгөн Жаны философиялык сөздүктө берилген бир аныктаманы айтууга болот. Ал жерде «орточо» керектөөчүгө багытталган жана оригиналдуу продукту кечири кайталоо мүмкүнчүлүгүн сунуш кылган руханий өндүрүштүн белгилүү бир түрүнө карата заманбап маданият таанууда колдонулган термин» [1, 405-б.]. Массалык маданият «орточо» деп аталган адамга багытталгандыктан жана ошол эле учурда «оригиналдуу продукту кечири кайталоо» мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондуктан, ал массалык мүнөзгө ээ болуп, ошону менен бардык башка маданияттарды, анын ичинде этникалык маданияттарды сүрүп чыгарат жана маданият менен бирге ал моралдык-этикалык нормалардын бүтүндөй системасы сыяктуу маанилүү компонентти сүрүп чыгарат. Анын көптөгөн өзгөчөлүктөрүнүн арасында эң сонун бир нерсе бар, аны алгач өнөр жай жумушчуларынын армиясына тартылгандар, өздөрүнүн туулган айылынын топурагынан ажырап, «өздүк» маданиятын жараткандар, алар үчүн түзүлгөн. Мурунку макалабызда белгиленгендей, «феодалдык коомдун салттуу коомдук түзүлүшүнүн бир эле мезгилде бузулушу да кадимки ишмердүүлүк формаларынан жана алар менен байланышкан руханий салттардан ажыратылган эл массасынын пайда болушуна шарт түзгөн» [1, 405-б.]. Бул жагдай ал түпкү руханий салттарга жана адеп-ахлактуулук нормаларына негизделгендиктен, кандайдыр бир этностук маданияттын түпкүлүгүнөн аларга карама-каршылык, атаандаш болуп саналганын айтып турат.

Массалык маданият күчтөр тарабынан жаралган, анын өзөгүн өнөр жай жана ага байланышкан бардык нерселер түзгөн. Алар ушул күнгө чейин анын таянычы бойдон калууда. Аларсыз адамзаттын мындан аркы прогрессивдүү өнүгүшү мүмкүн эмес экендигин моюнга алышыбыз керек. Ал эми техникалык жетишкендиктерден баш тартмайынча массалык маданияттан баш тартууга болбойт, анындан ары өнүктүрүүсүз адамзат такыр эле жашай албайт. Бирок иштин абалы мына ушундай, бул техникалык каражаттарды жана жетишкендиктерди колдонуу менен биз бул техникалык каражаттардын жардамы менен пайда болгон баалуулук системаларын сөзсүз кабыл алабыз. Бул, тилекке каршы, маданияттын өнүгүүсүндөгү карама-каршылыктардын бири болуп саналат, ал интеллекттин өнүгүүсүнүн ички логикасына баш ийүү жана адамдын мүмкүнчүлүктөрүн тынымсыз кеңейтүүчү билимдердин көлөмүнүн тынымсыз өсүшү, акыры анын толук тануусуна, оригиналдуу, түпкү этникалык формалар жана этникалык адеп-ахлактуулук, акырында этникалык адеп-ахлактуулук аң-сезимди бөтөн аң-сезим менен алмаштыруусуна алып келиши мүмкүн. Бул жобо, албетте, бардык башка элдер сыяктуу эле, кыргыз элине карата да өтө ыңгайлуу. Биз дүйнөлүк тенденцияларга баш ийип, эң негизгиси бакубат жашоого болгон кадыресе каалоого баш ийип, индустриалдык жана постиндустриялык өнүгүүдөн баш тарта албайбыз. Ал эми бул болсо кыргыздын этникалык маданиятын жана адеп-ахлактуулугун массалык маданияттын элементтери менен сүрүп кетүү процесси тарыхтын совет доорунда башталганын гана билдирет. Бирок, бул процесс салыштырмалуу узакка созулушу мүмкүн. Баары акырында, биздин пикирибизде, өз ара байланышкан жана бири-бирине көз каранды үч негизги жагдайга жараша болот. Биринчиден, кыргыздар канча убакытка чейин тукум улоо жөндөмдүүлүгүн, башкача айтканда, калктын жогорку табигый өсүүсүн сактай алат. Бул канчалык узакка созулса, кыргыз элинин маданияты, этникалык каада-салты ошончолук узак сакталаары анык. Кыргызстанда калктын табигый өсүшү жетимиш жылдан кийин токтойт деген мурдакы божомолдорду келтирдик. Заманбап стандарттар боюнча, калктын табигый өсүшүнүн төмөндөшүнүн дүйнөлүк тенденциясын эске алганда, бул кыйла олуттуу мезгил болуп саналат. Экинчиден, кыргыздар этникалык аң-

сезимди жана салтты канчалык ийгиликтүү модернизациялап, азыркы реалдуулукка киргизип, жаңы реалдуулукка ыңгайлаштырып, бирок андан баш тартпай тургандыгы, ал эми, үчүнчүдөн, кыргыздар өз тилин, анын ичинде аң-сезими калыптанган анын бардык формаларын канчалык ийгиликтүү жана узак убакытка сактап калаары жөнүндө болот. Калктын салыштырмалуу жогорку табигый өсүшү жана кыргыздардын басымдуу бөлүгүнүн айыл жергесинде топтолушу кыргыз тилинин эң аз дегенде жакынкы жетимиш жылда сакталып калышынын кепилдиги экенин белгилей кетүү керек.

Ааламдашуу доорунда түрдүү этникалык жана улуттук топтордун бирдиктүү социалдык-экономикалык жана анын натыйжасындагы маданий мейкиндикке интеграцияланышы негизги тенденциялардын бири болуп саналат. Бул тенденция көптөгөн элдер үчүн өзүнчө спецификалык маданий, лингвистикалык жана менталдык бирдиктер катары жок болуу коркунучун жаратат. Белгилүү италиялык окумуштуу, дүйнөлүк каржы, саясий, илимий жана маданий элитанын өкүлдөрүн камтыган Рим клубунун негиздөөчүсү жана биринчи президенти, туруктуу өнүгүү концепциясынын автору А.Печчеи «Человеческие качества» аттуу эмгегинде мындай деп жазган: «Маданий өзгөчөлүктөрдү, элдерди, улуттарды коргоо жана сактоо абдан туура айтылган... адамзаттын өнүгүүсүнүн жана өзүн-өзү көрсөтүүнүн ачкычы. ... адамдар келечекте бардык маданияттар бир беткей болушу мүмкүн деп чочулай башташты... жана бир тектүүлүктүн деперсонализациясына карай кыймыл азыртадан эле жүрүп жатат. ... биздин азыркы маданий мурастарыбыз гана келечектин маданий плюрализминин чыныгы негизи боло алат» [2, 294-б.]. XX кылымдын 70-жылдарынын аягында А.Печчеи тынчсыздануу менен белгилегендей, «технологиялык цивилизациянын андан ары өнүгүшү, экономикалык өсүш, адамдардын мобилдүүлүгүнүн жогорулашы... массалык маалымат каражаттарынын кеңейиши – ушунун баары келечектеги өткөн муундардын ишенимдин, сүйүүнүн, сезимдердин, текебердиктин, сулуулук сезиминин жана жакшылыкка умтулуусунун далилдери калган үлүшүнүн биротоло жана ырайымсыз жоголуп кетиши жөнүндөгү карангы пайгамбарлыктардын аткарылышы» [2, 298-б.].

Чектеринде ар бир индивид толук кандуу инсан катары калыптанган маданият негизинен этникалык мүнөзгө ээ экени айдан ачык. Коомчулуктун адеп-ахлактуулук аң-сезимин калыптандыруунун негизи – бул улут. Эгерде этникалык мүнөз жок болгондо, адеп-ахлактуулук аң-сезим жөнүндө бардык аргументтердин мааниси жок болмок, анткени этнос анын өзгөчөлүгүн – аны башка адеп-ахлактуулук аң-сезимдерден эмнеси менен айырмалап тургандыгын аныктайт [3, 122-б.]. Демек, улуттун коркунучу ошол эле учурда адеп-ахлактуулук аң-сезимге коркунуч туудурат, ал эми этностун сакталышы адеп-ахлактуулук аң-сезимдин тарыхый табигый түрдө сакталышынын шарты болуп саналат. Улутун жоготуу менен анын ордуна башка адеп-ахлактуулук аң-сезим пайда болот деген мааниде адеп-ахлактуулук аң-сезим жоголот, анын түпкү аң-сезим менен жалпылыгы аз болот. Мындай процесс тарыхта мурда болгон жана азыр да болуп жатат. Демек, улуттун жоголушу бир элдин же адамдын физикалык жактан жок болуп кетүүсүн билдирбейт. Бирок, бул чындыгында элдин тарыхый этаптан чегиниши, анын руханий-адеп-ахлактык өлүмү, руханий жана адеп-ахлактык жок болушу дегенди билдирет. Ошондуктан, эл үчүн өз улутун сактап калуу абдан маанилүү [4, 9-б.].

Тарыхый узак убакыт бою жана негизинен азыркы мезгилде реалдуу инсан белгилүү бир этникалык чөйрөдө жашайт, ал өзү формалдуу жана маанилүү мааниде этникалуулуктун көрүнүшү жана берилиши болуп саналат, ал өзүнө тигил же бул типтүү белгилерди, формаларды камтыйт, бир сөз менен айтканда, конкреттүү бир этностун өздүк аталышы, этноними менен байланышкан нерселердин баары саналат. Башкача айтканда, инсан, бардык учурларда, толук кандуу инсан улуттан тышкары жерде болбойт, анын негизинде этникалык адеп-ахлактуулук аң-сезим калыптанат.

Этностун калыптанышына тигил же бул түрдө таасир этүүчү факторлордун ролу инсандын калыптанышында жана күнүмдүк турмушунда алардын көптүгү жана көп түрдүүлүгү менен бир топ жогорулайт. Бул учурда эң маанилүү болуп узак убакыт бою тил, дин, менталдуулук, жүрүм-турум нормалары, стереотиптер ж.б. эсептелет. Андыктан, негизги, аныктоочу, алардын инсанга болгон кумулятивдик калыптандыруучу таасири кандай гана шартта болбосун өзүнүн

маңызы жана формасы боюнча этникалык болуп саналат. Демек, этникалык адеп-ахлактуулукту жана аң-сезимди сактоонун негизги шарты этносту сактоо болуп саналат.

Көптөгөн өзгөчөлүктөрдү камтыган этникалуулук конкреттүү инсан пайда болуп, андан кийин калыптанган оригиналдуу, табигый маданий жана менталдык өзөк катары аракеттенген жана аракет кылууда. Бул жагдай сөзсүз түрдө маданияттын этникалык компоненттеринин индивиддин аң-сезиминде бекем орноп калбастан, ошондой эле бүтүндөй этностун, инсандын формасын жана мазмунун, анын ичинде адеп-ахлактуулук менен адеп-ахлактуулук аң-сезимдин мазмунун аныктайт [5, 78-б.].

Ар бир азыркы этнос же улут бир нече миңдеген жылдар бою белгилүү бир менталдык жана социалдык субъект катары калыптанган. Бул өтө узак мезгил, ал эми калыптануу узактыгы, чындыгында, ар бир жаңы, кийинки муундун калыптануу процессинин туруктуулугунун, багытынын жана алдын ала аныкталышынын туундусу болуп саналат, ал өзүнүн туугандык, маданий жана менталдык тамырлары менен байланышкан, ал эми мурункусу менен алдын ала белгиленген, чындыгында өнүгүү жолунан, тарыхый процесстен өзү каалагандай ээн-эркин кете албайт. Мында кеп тарыхтын атайылап белгиленген, өлүмгө дуушар болгон багыты же элдердин тарыхый тагдырын өзгөртүүгө мүмкүн эместиги жөнүндө эмес, адамдардын тарыхын өзүнүн каалоосу боюнча гана түзө албастыгы жөнүндө болуп жатат.

Жыйынтык

Этникалык мүнөз адам пайда болуп, акыры калыптанган табигый жана этикалык, руханий жана менталдык чөйрө катары иш алып барат. Бул жагдайга байланыштуу ар бир жеке адам жалпысынан да, анын өзгөчө белгилери жана көрүнүштөрү боюнча этникалык мүнөзгө ээ. Эң көп сандаган элдердин олуттуу маданий кысымынан улам өсүп жаткан этностук топтор өздөрүнүн азыркы тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө жок болуу чегине жакындап калды. Демек, ар бир адам жалпысынан, анын өзгөчөлүгү боюнча этникалык мүнөзгө ээ деген бул көз караш мындан эки-үч гана кылым мурда болгон сыяктуу абсолюттук чындыкка туура келбейт. Бирок, бул жагдай көп кылымдар бою планетанын азыркы элдеринин басымдуу көпчүлүгүн калыптандырган этностуктун кадырын бир күндө түшүрө албайт жана кетирбеши керек. Этникалуулук инсанды курчап турган социалдык реалдуулуктун элементтеринин басымдуу көпчүлүгүндө тигил же бул формада болуу менен индивид тереңдеп кирген табигый чөйрө болуп саналат. Ага тынымсыз таасирин тийгизип, этнос, акырында инсандын маңызына айланат, ал башка нерселер менен катар анын архетиптик өзгөчөлүктөрүн жана белгилерин аныктайт. Архетиптин ичинде адеп-ахлактуулук аң-сезим калыптанат жана бар.

Адабияттар тизмеси:

1. **Маркс, К.** Избранные произведения [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1985. – Т.1. – 635 с.
2. **Печчеи, А.** Человеческие качества [Текст] / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
3. **Кочкунов, А.С.** Этнические традиции кыргызского народа (социокультурные аспекты и некоторые вопросы генезиса) [Текст] / А.С. Кочкунов. – Б.: НПО Кыргыз Жер, 2013. – 320 с.
4. **Моисеев, Н.Н.** На пути к нравственному императиву [Текст] / Н.Н. Моисеев // Экология и жизнь. – 1998. – № 1.
5. **Зотов, Н.Д.** Личность как субъект нравственной активности: природа и становление [Текст] / Н.Д. Зотов. – Томск: ТГУ, 1984. – 248 с.
6. **Акматалиев, А.Т.** Кризис духовной сферы [Текст] / А.Т. Акматалиев, Э.К. Шарипова, Ж.А. Кедейбаева // Бюллетень науки и практики. - 2022. - Т.8. - №4. - С. 560-566.
7. **Ташкулова, Ш.Б.** Философический смысл кыргызских узоров [Текст] / Ш. Б. Ташкулова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2019. – №2. - С. 133 – 137.
8. **Султанова, Б.К.** Человек в глобализирующем мире (социально-культурный аспект) [Текст] / Б.К.Султанова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2014. – №3. - С. 84 – 87.
9. **Бахрамжанова, Н.М.** Значение долга в личной жизни человечества [Текст] / Н.М. Бахрамжанова, К.М. Джумабаева, Ж. Жаныбек к. // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2014. – №4. - С. 122 – 124.

DOI:10.54834/16945220_2022_2_99

Поступила в редакцию 10. 05. 2022 г.